

С. П. Кучин

кандидат економічних наук, доцент,
старший науковий співробітник наукового відділу
з проблем державної безпеки
Національного університету цивільного захисту України

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ ЯК ОБ'ЄКТА ВПЛИВУ МЕХАНІЗМІВ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті досліджується соціально-культурна сфера як об'єкт державного управління та основа соціально-економічного розвитку держави. Наголошено на тому, що державне регулювання у соціально-культурній сфері є пріоритетним напрямом державної соціально-культурної політики. Уточнено термін «соціально-культурна сфера» Пропонується посилення контролю та регламентації з боку органів державної влади та місцевого самоврядування за розвитком ринку соціально-культурних послуг.

Ключові слова: соціальний, політика, культура, держава, сфера, механізм, управління, специфіка.

Постановка проблеми. Досліджуючи сутність і призначення соціально-культурної сфери, необхідно розглядати її не тільки в гуманітарній площині, актуальне значення мають також економічний та організаційно-управлінський аспекти її діяльності [1]. Соціально-культурна сфера покликана своєчасно розв'язувати суперечності між стрімким техніко-технологічним розвитком суспільства та поступовим занепадом духовно-культурної складової людського життя, а тому в сучасних умовах актуалізується її фундаментальна роль щодо реалізації імперативу виживання людини і людства. Соціально-культурна сфера створює робочі місця, валовий внутрішній продукт, має власні ринки, що володіють істотним інвестиційним потенціалом, здійснює безпосередній внесок у соціально-економічний розвиток суспільства. В умовах розвитку та ускладнення соціально-економічних відносин у національній економіці України істотну увагу необхідно приділяти створенню ефективного механізму державного управління соціально-культурною сферою, тому значна відповідальність за її розвиток лягає на органи державної влади та місцевого самоврядування.

Необхідність розв'язання нагальних проблем українського суспільства, вдосконалення механізмів державного управління соціально-культурною сферою визначили актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Широка палітра інформаційної бази міститься у дослідженнях проблем державного регулювання, соціального та економічного розвитку соціально-культурної сфери, фундаментальних роботах таких науковців: І. Безгіна, А. Гальчинського, А. Дегтяр, Г. Задорожного, Ю. Ключка, В. Ковальчука, Ф. Колбера, Н. Корнієнко, С. Ленгли, М. Мойсеєва, А. Моля, Ж. Нантеля, Ж. Писаренка, Ю. Помпеєва, М. Поплавського, Г. Тульчинського, Н. Фесенко, В. Шейка, С. Шишкіна, О. Шопша, М. Шустрова та ін. Зазначені автори досліджують специфіку діяльності соціально-культурної сфери, унікальні риси результату її праці, специфічні риси процесу виробництва та механізмів державного регулювання, проблеми фінансування, формування цілей діяльності соціально-культурної сфери. Значущість цих досліджень підкреслюється значенням подібних установ для загальної системи народного господарства. Сфера культури у цих роботах розглядається як така, що сприяє духовному розвитку та підвищенню інтелекту суспільства, вдосконалює його гуманітарну складову, формує стимули та мотиви для піднесення всіх сфер людської діяльності. Але слід зазначити, що однією з основних проблем, не вирішених досі, залишається фрагментарність досліджень, що оцінюють значення сфери культури в соціально-економічних процесах розвитку [2, с. 129].

Мета статті полягає у виявленні особливостей та динаміки розвитку соціально-культурної сфери в Україні як об'єкта державного регулювання. Завданнями дослідження є аналіз складових соціально-культурної сфери, визначення сучасних тенденцій розвитку соціально-культурної сфери як важливого об'єкта застосування механізмів державного управління.

Виклад основного матеріалу. Від міри розвитку соціально-культурної сфери та її ефективності залежить якість життя населення країни, міра розвитку суспільства, його рівень культури і самобутності, репутація країни у світі. У соціально-культурній сфері результат людської діяльності повинен задовольняти різноманітні соціально-культурні потреби особистості. Точну характеристику існуючих тенденцій дослідження проблем розвитку соціальної сфери надає А. Колот: «Не слід оминати увагою одну із проблем сучасності – переповнення наукового простору традиційними, пасивними, не орієнтованими на завтрашній день дослідженнями... Суспільство потребує не те щоб іншого прочитання, а іншого бачення, іншого розуміння, іншого осмислення багатьох так званих вічних постулатів. Один із них звучить так: економіка первинна, а соціальна сфера, соціальний розвиток – вторинні. Наявність подібних суджень означає тільки одне: економічне мислення, яке домінує досі у цій області і проявляється на практиці, сформовано у багатьох членів суспільства, включаючи і вчених, на псевдонаукових трактуваннях невиробничого, непродуктивного, виключно витратного характеру соціальної сфери... Місце соціальної фабрики в економічній системі, її роль, взаємозалежність і співвідношення з фабрикою економічною – ці та інші прості за постановкою питання все ще залишаються непереконаливо роз'ясненими, обґрунтованими з наукових точок зору різними сучасними економічними теоріями... Тому надзвичайно важливо звільнитися від тягаря застарілих теоретичних уявлень про взаємозв'язок і взаємодію економічної та соціальних сфер, економічної та соціальної політики, від погляду на соціальну сферу як суто витратну. Не слід забувати, що будь-яка догма призводить до застою, постановки помилкових цілей, прийняття помилкових рішень, і всі реформаторські умови при цьому втрачають сенс. Економічна наука довела та підтвердила практикою, що економічний та соціальний прогрес, економічний та соціальний розвиток узгод-

жуються і мають одновекторну динаміку тоді, коли економічні досягнення супроводжуються соціалізацією суспільних відносин та коли така соціалізація має прояви насамперед у соціально-трудої сфері і зачіпає інтереси абсолютної більшості економічно активного населення» [3, с. 151–154].

Розвиваючи цю тезу, відзначимо думку А. Гальчинського стосовно розвитку соціальної сфери: «Якщо за традиційною схемою наукових канонів індустріального суспільства соціальне детермінується економічним, то зараз очевидним стає неадекватність даної взаємозалежності. У постіндустріальному суспільстві економічна і соціальна сфери фактично помінялися місцями. Економіка сама по собі стала безпосередньою складовою соціальної сфери, яка не тільки поглинає її результуючу основу, а й визначає велику частину енергетичного потенціалу, її ресурсну базу, межі зростання і розвитку» [4, с. 566].

Звернемося до визначення поняття «соціально-культурна сфера». Слід зазначити, що в науковій та методичній літературі є широка палітра визначень терміна «соціально-культурна сфера» – від сукупності відповідних галузей національної економіки (освіта, охорона здоров'я, культура) до ототожнення її зі сферою послуг. Немає однозначного тлумачення сутності і структури соціально-культурної сфери. Для її характеристики застосовують, доволі часто ототожнюючи, такі поняття, як «соціальна сфера», «сфера послуг», «сфера культури», «сфера нематеріального виробництва». Прирівнювати ці терміни не можна.

Ю. Помпеев характеризує соціально-культурну сферу як елемент національної економіки, що пов'язаний із виконанням державою своїх соціальних функцій у рамках міжособистісних і товарно-грошових відносин між людьми [5, с. 6]. До цієї сфери відносять сферу культури, засоби масової інформації, освіту і професійну підготовку кадрів, охорону здоров'я, фізичну культуру і спорт, систему соціального забезпечення. Соціально-культурну сферу розглядають як діяльність людей, спрямовану на виробництво освітніх, культурних і медичних благ та послуг для домогосподарств [6, с. 14], але найчастіше дослідники схильні характеризувати соціально-культурну сферу як таку, що охоплює сукупність підприємств національної економіки, які виробляють і реалізують товари і послуги, необхідні для задоволення соціально-культурних потреб людини [7, с. 44; 8, с. 9].

Соціокультурні потреби впливають на форми соціальних перетворень, відіграючи важливу роль у функціонуванні соціальної системи, зумовлюють її динаміку і пристосованість до змін внутрішніх і зовнішніх умов, забезпечуючи тим самим її врівноважений стан [9]. Це найбільш поширене тлумачення терміна «соціально-культурна сфера». Водночас слід зробити суттєві зауваження та не погодитись із таким визначенням соціально-культурної сфери, принаймні коли ми говоримо про цю сферу стосовно національного господарства України.

По-перше, враховуючи відсутність поділу української економіки на галузі (класифікатор «Галузі народного господарства України» втратив свою чинність), не можна визначати соціально-культурну сферу як сукупність галузей національної економіки.

По-друге, товарно-грошові відносини не завжди є характерною рисою соціально-культурної сфери (певні послуги надаються споживачеві безкоштовно, наприклад, структури соціального забезпечення громадян).

По-третє, підприємства як суб'єкти національної економіки визначають метою своєї діяльності отримання прибутку та є суб'єктами підприємницької діяльності, але на практиці підприємницька діяльність не є характерною для багатьох суб'єктів соціально-культурної сфери (особливо для суб'єктів сфери культури), які діють як організації або заклади без мети отримання прибутку.

По-четверте, ототожнювати соціально-культурну сферу зі сферою послуг теж не можна. Хоча послуга як результат діяльності соціально-культурної сфери є головним видом її продукції, але, наприклад, послуги з охорони правопорядку, кордонів країни внутрішніми військами тощо не можна вважати такими, що надаються соціально-культурною сферою.

По-п'яте, не лише послуга, а й товар можуть бути результатом праці у соціально-культурній сфері (наприклад, театр може виготовляти та реалізовувати декорації, костюми тощо).

Тому вважаємо доречним здійснити уточнення цього терміну. По-перше, не можна використовувати стосовно соціально-культурної сфери лише термін «підприємства». Слід акцентувати увагу на таких формах організації, як установи, заклади. По-друге, доречно підкреслити участь соціально-культурної сфери у процесі суспільного відтворення (участь не лише у виробництві, а й у розподілі, обміні, споживан-

ні). По-третє, не слід звужувати спектр продукції соціально-культурної сфери лише до надання послуг, необхідно підкреслити можливість виробництва соціально-культурною сферою матеріальної продукції – товарів. По-четверте, слід визначити, які саме потреби людини є соціально-культурними. По-п'яте, слід наголосити на тому, що соціально-культурна сфера потребує посиленого контролю та регламентації з боку органів влади та місцевого самоврядування.

Таким чином, з урахуванням наведених пропозицій доцільним є таке визначення: соціально-культурна сфера – це сукупність суб'єктів національної економіки, які в процесі суспільного відтворення забезпечують суспільство продукцією, здатною задовольняти соціально-культурні потреби в громадській та творчій діяльності, спілкуванні, отриманні знань, фізичній та психологічній захищеності, духовному вдосконаленню людини, що потребує посиленого контролю та регламентації з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

Різноманітною є і палітра щодо визначення поняття «соціальна сфера». Але всі вони цілком відображають специфіку подібної сфери, надаючи їй характеристику з різних поглядів.

Так, до соціальної сфери прийнято відносити види діяльності, що визначають стійкий розвиток регіону і, безпосередньо, досягнення генеральної мети держави – підвищення якості життя населення (охорона здоров'я, житлово-комунальна сфера, освіта, наука, культура, фізична культура і спорт, транспортне, інформаційне, торгове, побутове обслуговування; останні два види повністю відносяться до самокупних видів діяльності) [10].

Соціальну сферу визначають як сферу прояву засад соціальності через взаємодію індивідів та спільнот, а також через функціонування соціальних інститутів; як сукупність таких підприємств та організацій, що визначають спосіб і рівень життя людей, їхній добробут, споживання (до неї відносять насамперед сферу послуг – освіту, культуру, охорону здоров'я, соціальне забезпечення, фізичну культуру, громадське харчування, комунальне обслуговування, пасажирський транспорт, зв'язок) [11].

Також соціальна сфера розглядається як сфера суспільної діяльності, яка спрямована на задоволення нагальних соціальних потреб людини та її фізичний розвиток (житлове і комунальне обслуговування, медицина, спорт, освіта, наука, культура тощо) [12, с. 18]; як сфера

життєдіяльності суспільства, в якій реалізується соціальна політика держави, спрямована на розподіл матеріальних і духовних благ, забезпечуючи прогрес усіх аспектів суспільного життя, покращення життєдіяльності кожної людини [13, с. 407].

Соціальну сферу розглядають як більш широке поняття порівняно із сферою культури (або культурною сферою) – складовою частиною суспільно-географічного комплексу певної території, що включає культурну (творчу) діяльність населення та систему об'єктів культури, закладів, підприємств, установ та організацій культури, органів управління та підготовки кадрів, діяльність і функціонування яких спрямовані на задоволення культурних потреб людей, а саме: збереження культурно-історичної спадщини, забезпечення широкого доступу до культурного надбання, розвиток творчого потенціалу суспільства, сприяння культурному різноманіттю [14, с. 79].

Висновки і пропозиції. Дослідники схильні характеризувати соціально-культурну сферу, як таку, що охоплює сукупність галузей національної економіки, які виробляють і реалізують товари та послуги, необхідні для задоволення соціально-культурних потреб людини. Певним синонімом терміна «соціально-культурна сфера» є термін «соціальна сфера». Вона розглядається як сфера суспільної діяльності, що спрямована на задоволення нагальних соціальних потреб людини та її фізичний розвиток; як сфера життєдіяльності суспільства, в якій реалізується соціальна політика держави, спрямована на розподіл матеріальних і духовних благ, забезпечуючи прогрес усіх аспектів суспільного життя та покращення життєдіяльності кожної людини.

Економічна доцільність сучасного ринку пригнічує значущість суб'єктів соціально-культурної сфери. Соціально-культурна доцільність відходить на другорядні позиції та іноді повністю втрачає свою вагу, знищуючись приматом речовинно-економічної вигоди. Аналіз умов і особливостей розвитку соціально-культурної інфраструктури залишається пріоритетним напрямом наукових досліджень на шляху до всеохоплюючого формування та розвитку людського капіталу.

Соціально-культурну сферу доцільно розглядати як сукупність суб'єктів національної економіки, які в процесі суспільного відтворення забезпечують суспільство продукцією, здат-

ною задовольняти соціально-культурні потреби в громадській та творчій діяльності, спілкуванні, отриманні знань, фізичній та психологічній захищеності, духовному вдосконаленню людини, що потребує посиленого контролю та регламентації з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

Вивчення особливостей механізму державного управління соціально-культурною сферою стосується різних проблем, зокрема, ефективного функціонування цієї сфери в умовах економіки ринкового типу, впливу негативних факторів, що викликають соціально-економічні кризи, запровадження комплексних загальнонаціональних програм розвитку соціально-культурної сфери. Вивчення механізмів державного управління соціально-культурною сферою є необхідним для створення сприятливих умов підготовки майбутніх профільних спеціалістів та їх подальшого працевлаштування, від якісного змісту яких залежить майбутнє розвитку всієї соціально-культурної сфери держави.

Список використаної літератури:

1. Киселева Т. Социально-культурная деятельность : [учеб.] / Т. Киселева, Ю. Красильников. – М. : МГУКИ, 2004. – 539 с.
2. Матецкая М. Концепция отрасли культуры в научных исследованиях: обзор основных подходов и методик / М. Матецкая // Журнал Новой экономической ассоциации. – 2012. – № 2(14). – С. 128–131.
3. Колот А. Усиление асимметрии в социально-трудовой сфере как современный тренд и вызов устойчивому развитию / А. Колот // Вопросы политической экономии. – 2012. – № 3(4). – С. 143–155. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vopoliteco.ucoz.com/g/index.htm>.
4. Гальчинський А. Економічна методологія. Логіка оновлення : [курс лекцій] / А. Гальчинський. – К. : АДЕФ-Україна, 2010. – 572 с.
5. Помпеев Ю.А. Экономика социально-культурной сферы : [учеб. пособ.] / Ю.А. Помпеев. – СПб. : Санкт-Петербургский государственный университет культуры и искусств, 2003. – 96 с.
6. Каранец С. Экономические отношения в социально-культурной сфере / С. Каранец. – СПб. : ОЦЭиМ, 2005. – 203 с.
7. Моргулець О.Б. Менеджмент у сфері послуг : [навч. посіб.] / О.Б. Моргулець. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 384 с.
8. Морозова Е.Я. Экономика и организация предприятий социально-культурной сферы / Е.Я. Морозова. – СПб. : Михайлов, 2002. – 317 с.

9. Петрова С. Социальные потребности как фактор динамики культурных процесов : дис. ... канд. культур. : спец. 24.00.01 / С. Петрова ; ФГБОУ ВПО «Кемер. гос. ун-т культуры и искусств», 2011. – 180 с.
10. Куценко В.І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики) : [монографія] / В.І. Куценко / за наук. ред. Б.М. Данилишина. – Ніжин : ТОВ «Вид-во «Аспект-Поліграф», 2008. – 818 с.
11. Панченко М. Соціальна сфера і соціальна політика та їх співвідношення в аспекті державного управління соціальною сферою / М. Панченко // Актуальні проблеми державного управління. Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. – 2009. – № 2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbu.v.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ardu_o.
12. Синякевич І. Земна цивілізація в двадцять першому столітті: економічні, екологічні, соціальні та духовні проблеми розвитку / І. Синякевич // Наукові праці Лісівничої Академії наук України. – Львів : РВВНЛТУ України. – 2010. – № 8. – С. 18–21.
13. Байдала В. Сучасний стан та проблеми соціальної політики України / В. Байдала // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки». – 2001. – № 12. – С. 406–410.
14. Миронюк Н. Основні наукові підходи і напрями суспільно-географічного вивчення культурної сфери / Н. Миронюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Географічні науки. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – 2011. – № 18. – С. 75–80.

Кучин С. П. теоретические аспекты развития социально-культурной сферы как объекта воздействия механизмов государственного управления

В статье исследуется социально-культурная сфера как объект государственного управления и основа социально-экономического развития государства. Отмечено, что государственное регулирование в социально-культурной сфере является приоритетным направлением государственной социально-культурной политики. Уточнено термин «социально-культурная сфера». Предлагается усиление контроля и регламентации со стороны органов государственной власти и местного самоуправления за развитием рынка социально-культурных услуг.

Ключевые слова: *социальный, политика, культура, государство, сфера, механизм, управление, специфика.*

Kuchin S. P. Theoretical aspects of social and cultural sphere as a subject of state regulation mechanisms

The article examines the social and cultural sphere as a subject of state regulation and a basis of socio-economic development. The article emphasizes that the state regulation in the social and cultural sphere is a priority of the state social and cultural policy. The term of the “social and cultural sphere” is clarified. It is proposed to strengthen the control and regulation by state and local authorities for the development of the social and cultural services market of.

Key words: *social, policy, culture, state, sphere, mechanism, regulation, specificity.*